

KOROŠKA DEŽELNA VLADA IN KOROŠKE POLITIČNE STRANKE
– POSKUS DOPRINOSA K RAZUMEVANJU RAZMER NA
KOROŠKEM PRED PLEBISCITOM

Tamara GRIESSER-PEČAR

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: tamara.griesser@gmx.at

IZVLEČEK

Razmere na Koroškem po prevratu so bile zelo napete. Koroški Nemci so živeli v strahu pred zasedbo jugoslovanskih in italijanskih enot. Oblasti v Ljubljani so pričakovale, da bo mirovna konferenca izpolnila njihove želje glede meje z Nemško Avstrijo. 26. oktobra 1918 je bil v celovški deželni hiši skupni posvet predstavnikov nemško-avstrijskih koroških strank, na katerega predstavniki Slovencev niso bili vabljeni. Ustanovili so začasni deželni zbor po ključu izida zadnjih državnozbornih volitev leta 1911, določili sedemčlanski izvršni odbor, ki naj bi opravil vse potrebno za konstituiranje začasnega deželnega zbora. Ta bi do imenovanja novega koroškega deželnega odbora provizorično vodil deželo. Leta 1918 in na začetku naslednjega leta je bil mogoč dogovor med Narodno vlado za Slovenijo in koroško deželno vlado o priključitvi koroškega območja južno od Drave h Kraljevini SHS, vendar je slovenska vlada to odločno zavrnila. Končno je demarkacijska črta, ki jo je predlagala Milesova misija, mejo določila na Karavankah. Wilson se je zavzemal za plebiscit, to je podpirala avstrijska stran in taka je bila odločitev na mirovni konferenci v Parizu.

Ključne besede: Republika nemška Avstrija, Koroški deželni odbor, Arthur Lemisch, pogajanja v Gradcu, misija Miles, Lambert Ehrlich, propaganda, plebiscit

IL GOVERNO REGIONALE CARINZIANO E I PARTITI POLITICI
DELLA CARINZIA
– UN TENTATIVO DI CONTRIBUIRE A COMPRENDERE LA SITUAZIONE
IN CARINZIA PRIMA DEL PLEBISCITO

SINTESI

La situazione in Carinzia alla fine della Prima guerra mondiale era molto tesa. I tedeschi della Carinzia avevano paura dell'occupazione da parte delle truppe jugoslave e italiane. Le autorità a Lubiana si aspettavano che la Conferenza di pace avrebbe soddisfatto le loro aspirazioni riguardo al confine con l'Austria tedesca. Il 26 ottobre 1918 si tenne nella casa regionale di Klagenfurt una conferenza congiunta dei rappresentanti

dei partiti della Carinzia austro-tedesca, alla quale non furono invitati i rappresentanti degli sloveni. L'Assemblea provinciale provvisoria fu istituita in base ai risultati delle ultime elezioni per l'Assemblea nazionale nel 1911 e fu nominato un comitato esecutivo di sette membri per intraprendere tutto il necessario per costituire l'Assemblea regionale provvisoria. Fino alla nomina di un nuovo comitato regionale carinziano avrebbe guidato provvisoriamente il Paese. Nel 1918 e agli inizi dell'anno successivo era possibile tra il governo nazionale per la Slovenia e il governo regionale della Carinzia un accordo intorno alla cessione al Regno dei Serbi, Croati e Sloveni dell'area carinziana a sud della Drava, ma il governo sloveno rifiutò categoricamente. Infine, la linea di demarcazione proposta dalla missione Miles aveva fissato il confine sulle Caravanche. Wilson era infine favorevole a un plebiscito; aveva il sostegno dalla parte austriaca e tale fu la decisione alla Conferenza di pace a Parigi.

Parole chiave: Repubblica dell'Austria tedesca, Comitato regionale della Carinzia, Arthur Lemisch, negoziati a Graz, missione Miles, Lambert Ehrlich, propaganda, plebiscito

UVOD¹

Minilo je sto let, odkar je 10. oktobra 1920 v coni A na Koroškem potekal plebiscit, na katerem se je večina odločila za pripadnost novonastali Republiki Avstriji. Od 37.304 glasov, pri volilni udeležbi 95,79 %, je bilo 22.025 glasov oddanih za Republiko Avstrijo, to je 59,04 %, za Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) pa 15.279 %, kar je 40,96 %. 2003 glasovi so bili neveljavni. Območje južno od Drave je s tesno večino 50,8 % glasovalo za Kraljevino SHS (Wutte, 1943, 399), in to kljub temu da je raziskava po občevalnem jeziku leta 1910 na področju cone A ugotovila veliko slovensko večino.² Narodnost očitno ni bila odločilna za večino volivcev. Kraljevini SHS je tako ostalo veliko manj, kot je bila Nemška Avstrija pripravljena odstopiti leta 1918 – in tudi še leta 1919. Takoj po koncu vojne bi bilo torej mogoče doseči dogovor s koroško deželno vlado o priključitvi koroškega območja južno od Drave k novi jugoslovanski državi, slovenska vlada je bila tista, ki je odločno zavrnila demarkacijsko črto oz. mejo na Dravi, ker ji je to bilo premalo. Meja na Dravi je propadla zaradi nerealnih ocen stanja in posledičnih pretiranih zahtev.³

KOROŠKA KOT DEL NEMŠKE AVSTRIJE

Čeprav je cesar Karl še z oktobrskim manifestom 16. oktobra 1918 skušal rešiti habsburško monarhijo, razpada ni mogel preprečiti. S premirjem 3. novembra 1918 se je za Avstro-Ogrsko končala prva svetovna vojna, hkrati pa je to pomenilo tudi dokončen razpad monarhije. Nastale so nacionalne države, med njimi tudi Nemška Avstrija in Država SHS.

Na Dunaju si je že 21. oktobra 1918 Narodna skupščina zadala ime „nemško-avstrijska“, Republiko Nemško Avstrijo pa je razglasila 12. novembra. S tem so dokumentirali voljo, da se združijo z Nemčijo. Pridevek „nemška“ je mirovna konferenca leta 1919 prepovedala, Republiko Avstrijo pa je priznala 29. maja 1919. Del te nove republike je s tem postala tudi prejšnja kronovina Koroška.

Razmere na Koroškem po prevratu so bile zelo napete. Značilna sta bila dva trenutka: razpad starega reda in grožnja z jugoslovanske in italijanske strani (Bajc & Osojnik, 2019). Slovenci v Ljubljani so se počutili varne in so pričakovali, da bo mirovna konferenca izpolnila vse njihove želje, predvsem tudi kar zadeva meje z Nemško Avstrijo. Koroški deželni odbor (*Kärntner Landesausschuss*)

-
- 1 Prispavek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Zgodovinsko-pravni vidiki kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (ARRS, P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna.
 - 2 Po Janku Pleterskem 69,18 % (Pleterski, 1980, 80), po Claudiji Kromer celo 79 % (Kromer, 1970, 222).
 - 3 Predmet plebiscita ni bila Ziljska dolina, kjer so v južnem delu živeli Slovenci, in tudi ne Kanalska dolina, ki je bila priključena Italiji. Prav tako v glasovanje ni bila vključena Mežiška dolina in občina Jezersko. Ti področji sta bili direktno priključeni Kraljevini SHS. Strokovnjak za mednarodno pravo Theodor Veiter je zapisal, da bi izid za Kraljevino SHS po vsej verjetnosti uspel, če bi v cono A bili vključeni tudi ti področji (Veiter, 1981, 350–351).

je v svoji predzadnji seji 25. oktobra 1918 zavrnil cesarjev oktobrski manifest, se zavzel za ustanovitev svobodne in neodvisne avstrijske države in sklenil, da odstavi deželnega predsednika. Upravo dežele naj bi prevzel nov deželni odbor, v katerem bi bile zastopane vse stranke. Hkrati je razglasil Koroško za nedeljivo, „ker Slovenci na Koroškem, z izjemo Jezerskega, ne živijo v strnjenih naseljih, dežela pa najde na jugu zaradi gorskih grebenov svojo naravno mejo“ (Wutte, 1943, 63). Že naslednji dan, 26. oktobra 1918, je bil v celovski deželni hiši (*Landhaus Klagenfurt*) skupni posvet predstavnikov nemško-avstrijskih koroških strank, ki mu je predsedoval predsednik nemškega ljudskega sveta in predsednik gospodarske zbornice Max Ritter von Burger. Čeprav je bila predvidena vključitev „vseh koroških strank“, Slovencev, ki jih je zastopal Narodni svet Slovencev na Koroškem, ki je bil ustanovljen 19. septembra 1918, niso povabili. Vabljenega pa so bile vse nemško-koroške stranke: nemški svobodomislec, nemški krščanski socialci in socialdemokrati ter Kmečka zveza (*Bauernbund*). Sklenili so ustanovitev začasnega deželnega zbora (*provisorische Landesversammlung*) po ključu izida zadnjih državnozborskih volitev leta 1911. Iz svoje sredine so določili sedemčlanski izvršni odbor (*Vollzugsausschuss*), ki naj bi opravil vse potrebno za konstituiranje začasnega deželnega zbora, ki bi do imenovanja novega koroškega deželnega odbora provizorično vodil deželo (Griesser-Pečar, 2010, 117). *Slovenec* je poročal, da nemški Korošci želijo svet postaviti pred *fait accompli*, torej da prevzamejo celotno Koroško brez vsakega obzira na Slovence.⁴

Za razumevanje situacije si je potrebno predočiti, da Slovenci pred razpadom habsburške monarhije niso živeli v eni sami upravni enoti, temveč v več kronovinah, in sicer pretežno v avstrijskem delu dualne monarhije, torej tudi v vojvodini Koroški, ki je po zadnjem uradnem štetju, ki je bilo leta 1910, imela 381.000 prebivalcev, od teh naj bi bilo 80.000 s slovenskim občevalnim jezikom (Pleterski, 1970a, 67). Glede na način štetja in vprašanja po občevalnem jeziku je številka po vsej verjetnosti prenizka. Meje med narodnostmi so bile seveda tekoče.

Tudi južni Slovani habsburške monarhije so 29. oktobra 1918 proglasili svojo samostojnost in ustanovili Narodno veče Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁵ Njegov predsednik je postal Slovenec dr. Anton Korošec, tisti, ki je v dunajskem deželnem zboru 30. maja 1917 prebral znamenito Majniško deklaracijo, za katero je bilo na Koroškem zbranih kar 19.000 podpisov (Ehrlich, 1919, 17; Ude, 1970, 197). 31. oktobra je bila imenovana Narodna vlada za Slovenijo, ki jo je Narodno veče še isti večer potrdil.⁶ Na pobudo poverjenika za notranje zadeve dr. Janka Brejca je Narodna vlada že 1. novembra 1918 v Celovcu ustanovila slovenski (jugoslovanski) komisariat in za vladnega komisarja za Koroško imenovala stolnega

4 Slovenec, 1. 11. 1918: Koroški Nemci se hočejo polastiti cele Koroške, 2.

5 Več o tem glej: Perovšek, 2019b.

6 Podrobneje o tem: Perovšek, 2019a, 358; Griesser-Pečar, 2010, 90–98.

vikarja Frana Smodeja, predsednika Narodnega sveta za Koroško.⁷ Smodej je v oglasu objavil, da nemškega deželnega odbora, ki ni bil sestavljen v sporazumu z Narodnim svetom, Slovenci ne priznavajo.⁸

Cilj slovenske vlade je bila združitev vseh Slovencev, ki so živeli pretežno v avstrijskem, delno pa tudi v ogrskem delu monarhije. Samo deželna vlada vojvodine Kranjske je imela svoj sedež na strnjenem slovenskem ozemlju. Slovenska vlada je na svoji prvi seji 1. novembra sicer zapisala, da bo slovensko Koroško zasedla čimprej, konkretnih načrtov za vključitev koroških Slovencev v novo ustanovljeno jugoslovansko državo pa še ni imela. T. i. provizorična ustava z dne 14. novembra 1918 državnih mej ni še jasno opredelila, vsebovala pa je zahtevo do delov Koroške (Griessler-Pečar, 2010, 84–86).

Po ustanovitvi Narodnega veća, predvsem pa po imenovanju Narodne vlade v Ljubljani in ko se predstavniki Slovencev 26. novembra niso udeležili deželnega zborovanja, na katerem so soglasno nastopili predstavniki vseh političnih smeri, je nemško vodstvo začelo spreminjati taktiko in skušalo vključiti tudi Slovence. *Mir* je 1. novembra 1918 napisal, da se je državni odbor, ki je prej zavračal Slovence, nenadoma vžgal zanje in jih skušal zatreti z objemom. „*Koroških Nemcev svetovna vojska in zadnji svetovni dogodki še niso zbrihali. Ne morejo se vživeti v to, da bo kmalu njihovega nasilstva konec in konec za vedno.*“⁹ Nemci so spremenili taktiko, ne pa tudi cilja.¹⁰

Začasni deželni zbor, ki je bil sestavljen na podlagi rezultatov zadnjih volitev v Državni zbor (*Reichsrat*) leta 1911, se je prvič sestal 11. novembra 1918. Zadnja seja je bila 2. junija 1921, volitve pa 19. junija 1921. Začasni zbor je imel skupno 92 sej, ni pa zasedal samo v Celovcu, temveč ko so jugoslovanske čete zasedale Koroško od junija 1919 v Beljaku, Špitalu ob Dravi/Spittal an der Drau in Šentvidu/St. Veit. V Celovec se je vrnil šele pozno jeseni leta 1920 (Wadl, 2002, 81). Sestavljalo ga je 58 poslancev. Najmočnejša stranka so bili z osemnajstimi poslanci socialni demokrati, sledili so z enajstimi poslanci nemški krščanski socialci (*Christlichsoziale*), nato Kmečka zveza (*Bauernbund*) s štirinajstimi poslanci, Nemška ljudska zveza (*Deutscher Volksverein*) s šestimi poslanci, Vsenemška stranka (*Alldeutsche Partei*) s petimi ter regionalna stranka iz Beljaka Ljudsko-socialna zveza „Nemška edinnost“ (*Völkisch-sozialen Verband „Deutsche Einheit“*) z dvema. Eno poslansko mesto je pripadlo oficirjem in eno moštvo koroških enot. Nekaj dni po prvi seji začasnega deželnega zbora, 19. novembra, pa so se združili *Bauernbund* in tri nemškonacionalne stranke (*Deutscher Volksverein*, *Alldeutsche Partei*, *Völkisch-sozialer Verband „Deutsche Einheit“*) v Nemško-demokratsko stranko (*Deutschedemokratische Partei*, *DDP*). S tem so nemški narodnjaki prevladovali deželni

7 ARS, AS 60, Narodna vlada za Slovenijo (1918–1919), 1. seja, 1. 11. 1918.

8 *Mir*, 1. 11. 1918: Oglas Narodnega sveta Slovencev na Koroškem, 227.

9 *Mir*, 1. 11. 1918: Dnevne vesti. Koroški deželni odbor in Slovenci, 229.

10 *Mir*, 9. 11. 1918: Doma in na tujem, 236–237.

zbor. Seveda so tudi socialdemokrati nastopali kot nemška stranka.¹¹ Na vrhu tega začasnega deželnega zbora je bil dr. Richard Strobl, ki je bil pred tem župan mesta Beljak, izhajal pa je iz stranke *Völkisch-sozialen Verband* „*Deutsche Einheit*“. Bil je velik nacionalsocialist.¹² Iz svojih vrst je začasni deželni zbor izvolil desetčlanski deželni odbor (*Landesausschuss*, pozneje *Landesrat*)¹³ in na predlog tega še provizorično deželno vlado. Tej je predsedoval predstavnik nemškonacionale stranke, državni upravitelj (*Landesverweser*, predsednik) dr. Arthur Lemisch. Vlada je imela še dva namestnika, socialdemokrata Avgusta Neutzlerja in krščanskega socialca dr. Gustava Franka.

Karakteristični za začasni deželni zbor so bili časovno omejeni odbori, tako narodnopolitični odbor kot tudi obrambni odbor (*Wehrausschuß*), ki je bil pristojen za notranjo varnost, demobilizacijo, preprečevanje plenjenj, reševanje, ustanovitev tako imenovane *Volkswehr* (ljudska obrambna enota). Kot navaja direktor Koroškega deželnega arhiva Wilhelm Wadl, je bil znak, da so bili časi nenavadni in da je začasni deželni zbor nastopal do neke mere kot suveren, je, da je imenoval vrhovnega poveljnika. To je bil Ludwig Hülgerth. Pod njegovo komando so bile prostovoljne enote (*Heimwehren*) in že omenjena ljudska obrambna enota (*Volkswehr*) (Wadl, 2002, 81–82).

Začasni deželni zbor je že prvi dan sprejel tudi začasno ustavo, ki je med drugim predvidevala samoodločbo narodov, kar je veljalo tudi za Slovence, ki naj bi o svoji pripadnosti odločali na plebiscitu. O tem, kako naj bi ta potekal, bi naj odločala mirovna konferenca. Izdali so izjavo, iz katere sledi, „*da je dežela Koroška posebna, enakopravna provinca države Nemške Avstrije*“. Narodnostno mešano ozemlje, ki se ni odločilo za priključitev na Nemško Avstrijo, naj bi do dokončne odločitve o meji ostalo pod upravo dežele Koroške.¹⁴

Tudi koroški socialni demokrati so bili povsem nemško-nacionalno usmerjeni. Dan pred konstituiranjem deželnega zbora so imeli izredno deželno konferenco, na kateri so se tudi zavzemali za pripadnost k Nemški Avstriji in za njeno priključitev Nemčiji. Florian Gröger je v imenu socialdemokratskih deželnih poslancev prebral izjavo, v kateri so zahtevali samoodločbo za nemški narod. Sicer so isto pravico priznavali tudi drugim narodom, „tudi slovanskim in romanskim tovarišem“, vendar je iz besedila jasno razvidno, da jim je šlo predvsem za priključitev k Nemčiji in za samoodločbo nemškega naroda (Pleterski, 1970b, 123).

Koroški Slovenci so prepoznali potrebo po vzdrževanju stikov z nemškimi oblastmi. 4. novembra so v Narodnem svetu za Koroško obravnavali vprašanje,

11 Vsekakor so se nemški socialni demokrati, kot vse druge nemške stranke, zavzemali za nedeljeno deželo Koroško in pripadnost Nemški Avstriji. Slovenski socialni demokrati so bili do konca leta 1918 včlanjeni izključno v nemško socialno demokracijo, potem je JSDS konec septembra 1918 ustanovila lastno stranko, ki pa je ostala zelo šibka.

12 *Freie Stimmen*, 20. 11. 1918: *Tagesneuigkeiten – Deutscher Zusammenschluss*, 2; *Burz*, 1998, 58–59.

13 Predstavniki so bili poslanci Angerer, Gröger, Hönlinger, Schumy, Schatzmayr, Neutzler, Leer, Frank, Lemisch und Kirschner.

14 *Kärntner Tagblatt*, 13. 11. 1918, 1; Fräss-Ehrfeld, 2019, 92; Wutte, 1943, 65.

na koga naj se obrnejo. Imeli so izbiro med deželnim odborom, ki je svoje delo 26. oktobra zaključil in deželnim predsednikom Karlom grofom Lodron-Laterno, ki je 11. novembra odstopil.¹⁵ Začasni koroški izvršni odbor (*Vollzugsausschuss*) se je potem trudil, da bi se dobro razumel z novim slovenskim vodstvom. V njem imenu je dr. Jakob v. Reinlein nekajkrat obiskal komisariat. K sodelovanju pri oblikovanju začasnega državnega zbora je povabil je Smodeja, posredovala sta socialna demokrata Florian Gröger in Julius Lukas. Slovenski komisar za Koroško je bil do nemških poskusov približevanja izredno nezaupljiv. Menil je, da bi Slovenci bili morda zadovoljni, če bi bile izpolnjene dane obljube, a upanja, da se bo to zgodilo, ni bilo veliko. O tem nezaupanju je večkrat pisal slovensko-koroški časopis *Mir*: „Koroški Nemci se tudi po tej svetovni vojni niso prav nič spremenili. Še vedno se jim zdi, da imajo vso tisto oblast in tisti vpliv, katerega so imeli pred vojno, ko jih je varovala cela avstrijska vlada.“¹⁶

Novembra 1918 je bila Koroška še vedno vojaško šibka. Dr. Hans Angerer, poslanec začasnega deželnega zbora (*Alldeutsche Partei*) in obrambni pooblaščenec, je zastopal stališče, da nova nemško-avstrijska država ni vodila vojne in da naj zato ne okrepa obrambno v primeru jugoslovanskega vojaškega napredovanja na koroških tleh, naj samo ostro protestira. Pravično rešitev pričakuje od mirovne konference: „Zelo majhna organizirana vojaška sila je dovolj, da se neorganizirano prebivalstvo kontrolira“, je rekel Angerer.¹⁷ To je pred tem dokazal Fran Malgaj v primeru Mežiške doline. 7. novembra se je s svojo enoto odpravil v Prevalje, zasegel celotno dolino in vzpostavil mir.

Da bi najprej naredili red v sami deželi, so se morali nemško-avstrijski Korošci najprej izogniti oboroženemu spopadu tako z enotami nastajajoče jugoslovanske države kot tudi z Italijo. Zato so hoteli izkoristiti možnost, da sklenejo nek medvladni sporazum z Narodno vlado v Ljubljani. Obrnili so se nanjo in jo s tem praktično tudi priznali. 2. novembra je preko Jesenic v Ljubljano prišla koroška delegacija s predlogom, da se med obema državama določi nevtralna cona, ki naj bi jo upravljala mešana komisija do trenutka, ko bi mirovna konferenca prišla do dokončne rešitve. Vendar se slovenska vlada, še posebej dr. Brejc, ni hotela pogajati, ker se je bala prejedicev. Omejila se je zgolj na poslušanje predlogov.¹⁸

Situacija je bila zapletena, čez deželo so se valile množice ljudi, vojakov, ki so imeli eno samo željo, namreč priti čimprej domov, vojaki iz ruskega ujetništva so prinašali boljševidske ideje, poleg tega pa so bili posamezni deli monarhije med seboj gospodarsko tako povezani, da je bilo nujno potrebno rešiti gospodarska in prometna vprašanja. Predvsem razmere na Štajerskem in Koroškem so bile težavne. 7. novembra je bil med Narodno vlado, Narodnim svetom in predstavniki nemško-avstrijske vlade dosežen dogovor, ki naj bil veljal do 15. decembra. Do takrat naj bi

15 ARS, AS 58, 1917–1919, fasc. 3, Narodni svet za Koroško, 4. seja, 4. 11. 1918.

16 *Mir*, 26. 11. 1918, 237.

17 *Freie Stimmen*, 19. 11. 1918: Eine jugoslawische Besetzung von Klagenfurt, 2.

18 Več o političnih razmerah na Slovenskem prim. Perovšek, 2020.

se organizirala pogajanja v Ljubljani, ki bi reševala tudi koroška vprašanja. Narodna vlada je sporazum ratificirala z dodatkom, namenjenim reševanju nujnih gospodarskih in prometnih zadev, ne pa tudi političnih, da bi lahko na kakršenkoli način lahko prejudicirala določitev glede ozemlja, ki naj bi pripadalo državi SHS.¹⁹

V Ljubljano je 5. novembra 1918 prišla delegacija Koroških Slovencev z dr. Pirnatom na čelu, ki je zahtevala priključitev slovenskega dela Koroške z mestom Celovec k novi jugoslovanski državni tvorbi (Andrejka, 1928, 278). Poverjenik za notranje zadeve (in potem predsednik Deželne vlade) dr. Janko Brejc je v *Slovenci v desetletju 1918–1928* napisal, da v vladi ni bilo enotnega mnenja glede oborožene akcije na Koroškem. Prevladovalo je tudi mnenje, da bodo Slovenci na mirovni konferenci glede Koroške dobili, kar bodo zahtevali. „*Tako se je narodna vlada v glavnem zadovoljila s papirnati protesti pri dunajski državni in celovski vladi in je svoje teritorialne pretenzije podprla samo z okupacijo nekaterih važnejših točk ...*“ (Brejc, 1928, 171).

Že naslednji dan, 6. novembra, je nemški izvrševalni odbor (*Vollzugsausschuss*) na Koroškem odredil sledeče: „*Vsi državni in občinski uradi v jezikovno mešanih okrajih so obveščeni, da v slučaju, če pride jugoslovanska komisija, ki hoče prevzeti občinsko upravo, izjavijo – da se umaknejo le sili.*“²⁰

Pod pritiskom slovensko-koroške delegacije je Narodna vlada 8. novembra imenovala generalštabnega stotnika Alfreda Lavriča za vojaškega pooblaščenca za Koroško z nalogo, da organizira Koroško južno od Drave, izvzemši okraj Pliberk (Tablja/Pontafel do Brezje/Pirk) in jo vključi v jugoslovansko državo ter zagotovi tam red in mir. Kljub pomanjkanju moštva je organiziral 70 km dolgo obrambno črto od Podkloštra preko Borovelj do Galicije. Ljubelj je prestopil med 18. in 19. novembrom in zgodaj zjutraj zasedel Borovlje. Sledila so pogajanja med Lavričem in delegatoma koroškega izvršnega odbora, koroškim poveljnikom, podpolkovnikom Ludwigom Hülgerthom in dr. Josefom Pflanzlom, ki so 23. novembra določili začasno demarkacijsko črto na Dravi – izliva Ziljice/Gailitz v Ziljo/Gail, do izliva Zilje v Dravo/Drau in po Dravi do Breze/Pirk. Obe strani sicer z dogovorom nista bili zadovoljni, je pa to črto potrdil začasni Koroški deželni odbor (*Landesausschuss*), in sicer s pridržkom, da bo dokončno zadeva odločena na mirovni konferenci. Medtem ko je bila pogodba 26. novembra objavljena v nemškem časopisju, je slovenski časopis *Mir* 28. novembra zanikal, da bi do nje sploh prišlo (Lavrič, 1923, 63; Griesser-Pečar, 2010, 152–165).

V Gradcu se je general Rudolf Maister pogajal z generalštabnim oficirjem polkovnikom Rudolfom Passyjem kot zastopnikom graškega nemško-avstrijskega poveljstva in z njim 27. novembra 1918 sklenil začasno pogodbo glede štajerske in koroške meje, ki naj bi začela veljati 30. novembra. Demarkacijska črta naj bi zajemala kraje Št. Pavel/St. Paul, Grebinj/Giffen, Važenberk/Waisenberg, Slovenji Šmihel/Windisch-St. Michael, Krnski grad/Karnburg, Trg/Feldkirchen, Beljak/

19 ÖStA, HHStA, NPA, a. š. 799, št. 1265.

20 *Mir*, 15. 11. 1918: Nemški ‚Vollzugsausschuss‘ in samoodločba, 240; Wutte, 1943, 95–96.

Villach in Šmohor/Hermagor in bi potekala od tam naravnost proti jugu do koroške meje. Ker pa Passy ni imel pooblastila s strani Koroške, te pogodbe avstrijske oblasti niso priznale, zato je bila razveljavljena. Med Maistrom ter predstavniki štajerske in koroške deželne vlade so se pogajanja nadaljevala v Mariboru 29. in 30. novembra. Maister je naenkrat, poleg že dogovorjene demarkacijske črte na Dravi, zahteval tudi politični okraj Velikovec in trdil, da je dobil tako navodilo iz Ljubljane, kar pa ni držalo. Državni urad za zunanje zadeve na Dunaju je zaradi tega interveniral pri Narodni vladi in se pritožil čez Maistra, češ da ne upošteva demarkacijske črte, o kateri je soodločal. Maister je dejansko mejo prekoračil pri Strassu. Hkrati je dunajski državni urad signaliziral svojo pripravljenost za pogajanja, ki naj bi se vršila v najkrajšem času. Narodna vlada se je strinjala, je pa naročila poverjeniku za narodno obrambo dr. Lovru Pogačniku, naj energično zapove Maistru, da ne sme ukrepati na svojo lastno pest in da mora izvrševati izključno vojaška povelja iz Ljubljane, predvsem pa tudi, naj ne zasede Beljaka in Celovca, ker ni dovolj živil, „da bi prehranili ljudstvo vsaj v toliki meri kot prejšnja vlada, in ker bi to ne šlo brez krvoprelitja“.²¹ Dejansko pa sta prav to zasedbo načrtovala Maister in Lavrič. Vlada je še trdila, da se Nemci utrjujejo na vzhodnem bregu Krke in da so v zvezi z Italijani, vendar takrat nemška Koroška še ni imela organiziranih čet. Maister je nato prekinil pogajanja v Mariboru in to brez da bi o tem obvestil Lavriča.

Pogajanja med Narodno vlado, štajersko in koroško deželno vlado ter dunajsko centralno vlado so se potem nadaljevala v Ljubljani, ampak šele 9. decembra – in to čeprav je Lavrič predlagal 28. november in Državni urad za zunanje zadeve na Dunaju 2. december. Vzrok je bil ustanovitev Kraljevine SHS 1. decembra 1918 v Beogradu, katerega se je udeležila tudi delegacija Narodne vlade. Pogajanja so bila neuspešna. Nemško-avstrijska stran je ponujala sodne okraje Pliberk, Dobrla vas, Železna Kapla in Borovlje, Narodna vlada pa je zahtevala veliko več, predvsem tudi zato, ker sta Anton Korošec in Gregor Žerjav iz Pariza poročala, da bodo vse slovenske aspiracije glede severne meje izpolnjene (Brejc, 1928, 171). Slovenska stran je predlagala mejo Šmohor/Hermagor, Dobrač/Dobratsch, Gummern, Osojsko jezero/Ossiacher Osojske Ture/Tauern, Možberk/Moosburg, Gospa Sveta/Maria Saal, Krištofova Gora/Christofberg, Mostič/St. Johann am Brückl, Št.Urh/St. Ulrich, Djekše/Diex, Greutschach/Krčanje, Granitztal, Labot/Lavamünd, Sveti Duh na Štajerskem/Heiligengeist. Mesto Celovec in Beljak naj bi bila *conditio sine qua non*. S tem bi zajeli ne samo Slovence, ki so se tako opredelili, temveč tudi tiste, ki so imeli slovenske prednike. Koroška stran je predlagala demarkacijsko črto Drava –Freibach s sodnimi okraji Pliberk/Bleiburg, Dobrla vas/Eberndorf in Železna kaplja/Eisenkappel. Brejc je pozneje napisal, da bi takrat „vsi od kraja kleli Narodno vlado in jo kamenjali kot izdajalko narodnih interesov, če bi bila prepustila samo neznamen kos slovenske zemlje na Koroškem Nemcem“ (Brejc, 1928, 171; Pleterski, 1970c, 224).

21 Sejni zapisniki/1. del, 156, dok. 27: Zapisnik 27. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 2. 12. 1918.

Predstavniki dunajske vlade so skušali pogajanja spraviti iz slepe ulice, vendar so bila stališča preveč narazen. Slovenci niso hoteli skleniti nobenih kompromisov, tudi niso imeli posluha za to, kar so takrat Korošci še bili pripravljene odstopiti. Tukaj je potrebno omeniti npr. „Memorandum o možnosti delitve Koroške“ z dne 15. decembra, v katerem je državni upravitelj Lemisch navedel, kje so bili pripravljene deliti in kje ne. Odločilni bi morali biti štirje vidiki: meja naj bi temeljila na naravnih osnovah, biti bi morala čim bolj enostavna, prilagojena prometu in geografskim razmeram, upoštevala pa naj bi tudi nacionalne zahteve. Pri tem pa zadnje ni bilo v ospredju. Poudarjeno je tudi bilo, da se slovenski in nemški Korošci prvi vrsti čutijo kot Korošci. Dežela tvori geografsko, gospodarsko in kulturno enoto, kar je raslo skozi stoletja. Delitev države je v vsakem primeru nenaravna.²²

Vsekakor je vlada takrat zamudila ugoden trenutek, ker je takrat še obstajala možnost, da pridobi velik del Koroške. Tudi če medvladni sporazum ne bi prejudiciral dokončne odločitve v Parizu, bi prav gotovo ugodno vplival na odločitve sil antante. Medtem so se razmere začele spreminjati. 29. novembra se je v Celovcu sestal novi Deželni vojaški svet (*Landessoldatenrat*), morala vojakov se je izboljšala in provizorični Deželni zbor (*Landesversammlung*) je 5. decembra sprejel sklep, da se zaradi kršitev pravice do samoodločbe brani proti vdoru jugoslovanskih čet. Za to so glasovali tudi socialdemokratski predstavniki. Vojaška komanda je dobila ustrezna pooblastila, bilo ji je pa zapovedano, da se ne sme zoperstaviti antantnim enotam. Razlikovali so med slovenskimi in srbskimi vojaki, srbski so bili namreč del antante.²³ 15. decembra so se začeli napadi na jugoslovanske enote in do 8. januarja so Korošci zasedli polovico tistega koroškega ozemlja, ki so ga prej zasedle jugoslovanske enote. Samo Podjuna/Jauntal in Velikovec/Völkermarkt sta ostala v jugoslovanskih rokah.

MISIJA MILES

Pogajanja v Gradcu so se nadaljevala 17. in 18. januarja 1919. V nemško-avstrijski delegaciji so bili deželni komisar dr. Wilhelm von Kaan, Jakob baron Reinlein, kapetan fregate Albert Peter-Pirkham, konzul Max Ritter von Hoffinger in dva Korošca, namreč Vincenc Schumy in August Neutzler, ki je zastopal koroško deželno vlado. V slovenski delegaciji so bili komisar Fran Smodej, podpredsednik slovenske Narodne vlade dr. Gregor Žerjav, major pl. Andrejka in Franc Grafenauer. Govorili so med drugim o tem, da bodo enote antante zasedle sodno okrožje Velikovec, pa tudi celotno območje med Dravo in štajersko mejo ter linijo Wolfsberg-St. Veit/Št. Vid. Dogovor je bil dosežen glede ohranjanja jugoslovanskih položajev na severnem izhodu iz predora Karavank in Ljubelja, ne pa tudi glede mesta in sodnega okrožja Velikovec in Spodnjega Dravograda.

22 ÖStA, HHStA, NPA, a. š. 800, 141–166.

23 ÖStA, HHStA, NPA, a. š. 801, št. 2259/1.

Dobesedno v zadnjem trenutku sta posredovala dva ameriška častnika, Sherman Miles in Leroy King. Obstajala je namreč nevarnost, da se v naslednjih 24. urah ponovno začnejo spopadi. 22. januarja 1919 je bil podpisan graško-ljubljanski protokol, ki je določil, da se bo za demarkacijsko črto (mejo) med Kraljevino SHS in Republiko Avstrijo upoštevala linija, ki jo bo predlagala ameriška komisija (Griesser-Pečar, 2010, 255–261).

Miles in King sta bila člana študijske komisije, ki jo je ameriška vlada novembra 1918 poslala na Dunaj. Vodil jo je od januarja do maja 1919 profesor na Harvardu in direktor tamkajšnje knjižnice Archibald Cary Coolidge, ki je bil kot posebni asistent Sekretariata za zunanje zadeve dodeljen ameriški delegaciji na mirovni konferenci, ampak brez diplomatskega statusa. Ta komisija je imela pododseke v Pragi, Budimpešti in Zagrebu. V Zagrebu je bil šef misije generalštabni podpolkovnik Sherman Miles, ki je že januarja 1919 veljal za enega najbolj izkušenih *intelligence officers* v ameriški vojski (Beer, 2002, 310), njegov pomočnik je bil poročnik LeRoy King. Coolidge je Milesa in Kinga 7. januarja poslal v Ljubljano, da preuči situacijo na nemškoavstrijsko-slovenski meji. Iz Ljubljane je odšel v Gradec, kjer so se 17. januarja začela pogajanja. Predlog Milesa, tako imenovani graški protokol, sta obe strani podpisali, vendar slovenska vlada temu ni bila naklonjena. Poslala je Smodeja na Dunaj, da sooči Coolidgea s pomisleki, vendar je Coolidge vztrajal in slovenska vlada je popustila, ko je bilo dogovorjeno, da vsaka stran v misijo imenuje svojega zastopnika. 22. januarja sta Miles in King dobila Coolidgevo pooblastilo za to misijo, priključil jima je še Lawrence Martina, ki je bil izvedenec v ameriškem generalštabu in profesor na univerzi v Madisonu v deželi Wisconsin ter Roberta J. Kernerja, univerzitetnega profesorja fizikalne geografije in slavistike na Univerzi Misuri, član pododseka Coolidgeve misije v Pragi, ki je bil češkega pokolenja. Obe strani sta Milesovi misiji predali zemljevide in drugo gradivo. Avstrijsko vlado je v misiji zastopal Albert Peter-Pirkham, slovenska vlada pa je po dolgih debatah določila Lamberta Ehrlicha.²⁴

Milesova misija je potovala po Koroški deset dni, v nekaterih krajih je bila celo dvakrat. Ocenjevala je geografske in gospodarske aspekte področja. Prišla je do zaključka, da se Celovške kotline naj ne deli, ker bi to škodovalo njenemu razvoju. Meja naj bi potekala na Karavankah, vendar člani misije niso bili enotni. Medtem ko so se Miles, King in Martin zavzemali za mejo na Karavankah (Kuhar, 1956, 52–65; Geiger, 2001, 68–88; Burz, 2002, 134–149), je profesor Robert Kerner predlagal mejo na Dravi (Kuhar, 1956, 65–71; Kromer, 1970, 229–240; Geiger, 2001, 88–101). Coolidge je z nekaj pridržki sprejel mnenje večine članov misije, ki je predlagala mejo na Karavankah, ker je bilo sporno ozemlje zemljepisna in gospodarska enota. V pismu, ki ga je poslal na mirovno konferenco s

24 Sejni zapisniki/1, 282, dok. 49: Zapisnik 49. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 20. 1. 1919; Sejni zapisniki/1, 387, dok. 64: Zapisnik 64. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 21. 2. 1919. Prim. Wutte, 1943, 149–153; Kuhar, 1956, 47–48; Kromer, 1970, 50–54; Vrečar, 2002, 20–23; Rahten, 2019, 784.

celotno dokumentacijo, je izrazil mnenje, „*da je obstoj pro-avstrijskega razpoloženja velikega dela in morda celo večine koroških Slovencev dokazan. V njihovem primeru se zahteve načela o samoodločbi ne ujemajo z onimi o jezikovni skupnosti, in po mojem mnenju naj se ohrani načelo o samoodločbi.*“ Kernerjevo poročilo Coolidge ni prepričalo. Zavzemal se je za Wilsonovo doktrino o samoodločbi, dokončno mejo naj torej odloči plebiscit. Imel je pridržke zaradi primernosti, ne zaradi pravičnosti. Tukaj je šlo predvsem za Podjunsko dolino. Ni bil prepričan, da bi umik jugoslovanske vojske tam prispevalo k pomiritvi. Poleg tega pa je napisal, „*da se je nemogoče izogniti dejstvu, da namreč priznava Avstrijcem vse kar zahtevajo, in morda celo več, kot je večina med njimi sploh pričakovala, a da na drugi strani daje prav najhujšim predslutnjam Jugoslovanov.*“ Seveda pa je šlo, piše naprej, samo za demarkacijsko črto (Kuhar, 1956, 72).

Sicer poročilo Milesove misije ni bilo objavljeno in naj ne bi direktno vplivalo na mirovno konferenco, je pa seveda vplivalo na ameriško mirovno delegacijo, ki je svoje stališče spremenila. Na mirovno konferenco je prišla z zamislijo, da se meja na Koroški potegne po črti reke Drave, po poročilu Milesove misije pa se je zavzemala za mejo na Karavankah, kar je pomenilo, da je razen Mežiške doline Koroška pripadla Avstriji. Sicer so bili znotraj ameriške delegacije tudi zadržki zaradi Milesove misije, vendar je prevladalo Wilsonovo mnenje. Pri obravnavi koroškega vprašanja se je nenehno skliceval na to misijo (prim. Rahten, 2020a, 224–232). Avstrijski kancler Karl Renner se je po plebiscitu zahvalil pri Coolidgeu za nepristranskost, širokogrudnost in modrim nasvetom, „*da je na Koroškem zmagovalo načelo, ki naj bi po namenih Združenih držav služilo kot merilo za obnovo vseh avstrijskih meja*“ (Coolidge & Lord, 1932, 215, 222, citirano po Kuhar, 1956, 79; Kromer, 1970, 57–58).

Po mnenju jugoslovanskega zastopnika dr. Lamberta Ehrlicha je bilo delovanje Milesove misije problematično, kot je napisal v poročilu za slovenskega delegata na mirovni konferenci Ivana Žolgerja.²⁵ O tem je tudi obširno poročal na seji Narodne vlade 7. februarja. Prepričan je bil, da je misija prišla na Koroško z že izdelanim načrtom za demarkacijsko mejo. Kritiziral je, da niso obiskali Ziljske doline, kjer so prav tako živeli Slovenci. V Gradcu so se sicer dogovorili, da bodo upoštevali kraje do od Italijanov zasedene črte, vendar bi lahko prišli do demarkacijske črte tudi v Ziljski dolini. Ehrlich je protestiral, a ni uspel. Zanj je bilo „*očividno, da je komisija štela Slovence severno od Drave samo kot nekako kompenzacijo za Nemce južno od Drave.*“²⁶ Ehrlich je bil prepričan, da ljudje niso dobili priložnost svobodno izraziti svoje volje. Spraševali so jih, ali hočejo pripadati k Nemški Avstriji ali h Kraljevini Jugoslaviji, niso pa jih spraševali o narodnosti. Za Nemce je bil položaj lažji. Ne samo, da je komisija večino časa preživela v nemško-avstrijskem delu Koroške, kjer so Nemci nadzirali celotni

25 Več o tem prim. Rahten, 2018, 510–521.

26 ARS, AS 60, Narodna vlada za Slovenijo (1918–1919), 1. seja, 7. 2. 1919; Sejni zapisniki/1, 343, dok. 58: Zapisnik 58. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 7. 2. 1919.

gospodarski, vojaški in pravni aparat, ampak je imela celo svoj sedež v Celovcu. Veliko lažje je torej nemško-koroška stran z njo komunicirala, razvijala pa je tudi lahko svojo izredno učinkovito propagando. Tako so bile pripravljene demonstracije za Nemško Avstrijo. Koroška oblast je preprečila tudi vrnitev beguncev. Šlo je za vplivne ljudi – za duhovnike, učitelje, župane, za inteligenco nasploh. Ehrlich je navedel še druge posege oz. prekoračitve pooblastil s strani koroških oblasti. Slovensko prebivalstvo je ostalo brez vodstva in je bilo izpostavljeno močni nemški agitaciji. Zelo razširjen je bil slogan: „Samostojna Republika Koroška po vzorcu Švice“. Zaradi trditve, da se bodo Slovenci, če bi se odločili za jugoslovansko državo, ločili od gospodarskih središč Beljak in Celovec, so se mnogi Slovenci odločili za nedeljeno Koroško. Iz vsega tega sledi, tako je zapisal Ehrlich, da Američanom ni uspelo ugotoviti prave želje koroških Slovencev.²⁷

Konzul Maximilian Hoffinger je poročal iz Celovca na Dunaj, da profesor Kerner, ki slovenščino s češkim naglasom dobro obvlada, deluje načrtno slavofilno, ampak da ni podcenjevati gradiva, ki ga zbira, predvsem zaradi šolanja manjšine. Zato je predlagal državnemu uradu, da se Coolidgu predloži elaborat o avstrijskem šolskem sistemu in poudari, da se vsaka občina avtonomno odloči glede učnega jezika. Kot poudarja zgodovinar Arnold Suppan, je Hoffinger deloval tako, kot da ne bi še slišal za utrakvistične šole (Suppan, 2002, 102–103). Namen teh je bilo seveda ponemčevanje (prim. Griesser-Pečar, 2009). Po oceni Claudie Kromer oz. Claudie Fräss-Ehrfeld, ki je največ publicirala o Milesovi misiji, je ta napravila zelo odgovorno delo. Kernerjevo poročilo naj bi po njej dal vtis propagandnega spisa. Vendar tudi sama citira zelo sporen Milesov stavek: „*Vrhu tega smo dobili tudi vtis, da pripadajo pro-avstrijski Slovenci boljši plasti kakor pa pro-jugoslovanski Slovenci. Pod oznako ‚boljše plasti‘ seveda ne razumemo onih, ki so bogatejši, ampak samo one, ki so se nam zdeli na splošno boljši kot ljudje.*“²⁸ Izpostavlja tudi vlogo avstrijskega predstavnika Alberta Petra-Pirkhama, ki ga je Thomas M. Barker imenoval za rešilca Koroške (Barker, 1960, 164). Njegova strategija je bila pridobiti Združene države Amerike in Italijo za avstrijsko stran. Znal je, v nasprotju z Ehrlichom, vzpostaviti osebne stike s člani ameriške misije. Kot je sam zapisal, je vedno znova poskušal vzpostaviti popolno podrejenost Wilsonovim načelom. Povezal se je tudi s Coolidgem na Dunaju in uspelo mu je ga pridobiti na svojo stran. Pridobil je tudi njegove simpatije in se z njim pogosto srečaval na privatnih razgovorih. Tudi s člani Milesove misije se je dobro razumel, Martin ga je celo označil za svojega prijatelja (Peter-Pirkham, 1960; Kromer, 1970, 98–99; Griesser-Pečar, 2010, 267–268).

Slovenski predstavnik Ehrlich takih možnosti ni imel. Kot je napisal Prepeluh, je podpredsednik vlade Gregor Žerjav predlagal za slovenskega člana misije Iva-

27 ARS, AS 1164, a. š. 113, Poročilo dr. Lamberta Ehrlicha; Ehrlich, 1921, 356–364.

28 Kromer, 1970, 64–65; Kuhar, 1956, 64. Prim. tudi: Fräss-Ehrfeld, 1975; Fräss-Ehrfeld, 1986.

na Šveгла, ki bi z Američani po vsej verjetnosti lahko drugače komuniciral, ker je bil dolgoletni avstro-ogrski konzul v ZDA, vendar s svojim predlogom ni uspel, ker je predsednik Janko Brejc temu nasprotoval (Prepeluh, 1938, 52).

Na avstrijski strani je prevladovalo mnenje, da je Milesova misija delovala korektno in da je bilo Kernerjevo poročilo enostransko (Wutte, 1943, 153–159). Nasploh je bila iz avstrijske perspektive Milesova misija odločilna za končno določitev meje na Koroškem, čeprav ZDA mirovne pogodbe ni ratificirala in ni imela člana v plebiscitni komisiji leta 1920.

MIROVNA KONFERENCA IN PLEBISCIT

Medtem ko je avstrijsko-koroška stran zagovarjala plebiscit, je slovenska stran skušala plebiscit preprečiti. Mirovna konferenca je začela s svojim delom 18. januarja 1919. Jugoslovanska delegacija je predložila svoje zahteve po celotnem slovenskem delu Koroške in se sklicevala tudi na proces germanizacije vse od leta 1850 naprej. Visoki svet je začel debatirati o mejah Avstrije 9. maja in kmalu je tudi predsednik Wilson tematiziral koroško vprašanje in se pri tem opiral na informacije, ki jih je dobil od Milesa, ki je poročal tudi v Parizu, pa seveda tudi od Coolidgea. Zavzemal se je za plebiscit v delu celovške kotline in poudarjal gospodarsko enotnost celovške kotline.²⁹

Slovenska deželna vlada je nasprotovala plebiscitu in ga je hotela preprečiti. Zato je šla v Pariz deputacija Deželne vlade s predsednikom Jankom Brejcem na čelu, v njej je bil tudi škof Anton Bonaventura Jeglič, in predstavniki vseh v vladi zastopanih strank. Predložili so kompromisni predlog: tisto področje, ki je kasneje oblikovalo plebiscitno cono A, bi naj brez plebiscita bilo neposredno priključeno Kraljevini SHS. To stališče je podprl dr. Anton Korošec, minister beograjske vlade, nekdanji predsednik Jugoslovanskega kluba v dunajskem deželnem zboru ter podpredsednik slovenske deželne vlade dr. Gregor Žerjav, ki sta bila oba v Parizu. Korošec je poročal, da se je slovenska Narodna vlada povsod srečavala z veliko razumevanja, zlasti med Francozi, in da bodo nacionalne zahteve gotovo izpolnjene. Vendar plebiscita niso uspeli preprečiti.

Ko so Avstrijci v Parizu 2. junija 1919 prejeli osnutek mirovne pogodbe,³⁰ je manjkalo del o koroškem plebiscitu, ker je odločitev v Visokem svetu padla šele dva dneva pozneje. Visoki svet je najprej predvideval plebiscit za celotno celovško kotlino kot enoto, vendar so Slovenci uspeli v toliko, da je bil sprejet kompromis, da so plebiscitno področje razdelili na cono A in cono B in določili, da če se večina v coni A odloči za Kraljevino SHS, potem bi naj bil plebiscit bil tudi v coni B. Zaradi tega je bila nemško koroška politika pesimistična, tudi ker je bil Celovec 6. junija 1919 (do 31. julija) zaseden. Še pred odločitvijo o glasovanju so namreč jugoslovanske čete 29. aprila 1919

29 Več o tem prim. Osojnik, Bajc & Matjašič Friš, 2020, 535–537.

30 Polno besedilo je avstrijska delegacija potem dobila 20. julija 1919.

zjutraj na celotni poti od Labota/Lavamünda do Podrožce/Rosenbacha napadle nemško-avstrijske položaje. Cilj napada: zavzeti Celovec, po možnosti tudi Beljak. Jugoslovanska stran je hotela ustvariti *fait a complit*. Protinapad je sledil v začetku maja, nato pa druga jugoslovanska ofenziva (od 28. maja–6. junija 1919). Vsekakor je bil Celovec zaseden 6. junija, a nato na zahtevo zavezniškega Vrhovnega sveta v Parizu spet izpraznjen. Od takrat ni bilo nadaljnjih spopadov.

Slovenci so imeli v coni A večino, namreč skoraj 70 %, zato so pričakovali, da bo odločitev na plebiscitu za Kraljevino SHS. Koroški izvršni odbor je 21. julija 1919 na predlog predstavnika Koroške v avstrijski mirovni delegaciji v St. Germainu ing. Vincenca Schumyja sklenila, da se predlaga consko štetje rezultatov glasovanja. Iz cone A bi naredili tri cone. Temu je nasprotovala jugoslovanska stran, mirovna konferenca pa je predlog zavrnila. Če bi se ta takrat upoštevala, bi seveda Avstrija na plebiscitu izgubila območje južno od Drave. Pozneje, julija 1920, je beograjska vlada dunajski vladi posredovala podoben predlog. Državni kancler Karl Renner, ki je bil od junija naprej tudi zunanji minister (*Staatssekretär*), se je zaradi tega peljal v Št. Vid na Glini/St. Veit a.d. Glan na posvet s predstavniki Koroške. Šlo je za delitev po vzorcu, ki je bil predviden za Teschen, kjer je šlo za delitev področja med Poljsko in Čehoslovaško. Renner je 6. avgusta poročal na seji kabineta, da so si koroški predstavniki edini v pričakovanju, da jim bo uspelo pridobiti celotno cono A. Odločno so nasprotovali delitvi. Pri poskusnih volitvah naj bi 60 % votiralo za Avstrijo in samo 40 % za Kraljevino SHS, in to kljub temu da je na zadnjih volitvah v državni zbor – volilno pravico so imeli vsi moški nad 24 let – zmagala Vseslovenska ljudska stranka s 44 %, antiklerikalna Nemško-svobodnjaška stranka (*Deutsch-Freiheitlichen*) je prejela 39 %, socialni demokrati pa 17 %. Prav ti pa so igrali očitno ključno vlogo, kar so pokazali rezultati v industrijskih krajih Borovlje, Podljudelj Bistrice v Rožu, Sinča vas. V kabinetu je bila precejšnja debata o tem, nekateri so se tudi nagibali k delitvi, vendar je prevladovalo mnenje, da če so koroški predstavniki enotno proti delitvi, potem je zelo težko predlagati kakšno drugo rešitev. Zato je kancler Renner pobudo odklonil (Griesser-Pečar, 2010, 384, 416; Fräss-Ehrfeld, 1981, 165–166; Suppan, 1981, 207–210; Suppan, 2002, 107).

Prva jugoslovanska ofenziva se je končala s pogajanjem o premirju v Celovcu (10. maja 1919), druga s pogajanjem v Kranju (5. junija 1919). Toda pogoji so se spremenili. Medtem ko so Jugoslovani prišli v Celovec kot poraženci, so v Kranju lahko narekovali pogoje, avstrijska delegacija je morala v Kranju čakati kar dva dneva, preden so se jim pridružili slovenski pogajalci. Določili so demarkacijsko črto in sovražnosti so se ustavile. Pravzaprav sta 6. junija v Ljubljani obe strani podpisali osnutek pogodbe, ki so ga predstavili Slovenci. Avstrijska stran pogodbe ni hotela podpisati (konzul Hoffinger). Na to je vplivala odločitev antante. Dejansko je Svet štirih 30. maja 1919 sklenil nevtralizirati Celovško kotlino (npr. Griesser-Pečar, 2010, 284–292; 309–323).

Tako na nemškoavstrijski kot tudi na jugoslovanski strani je oblast zapirala in internirala nasprotnike (prim. Griesser-Pečar, 2010, 324–356). Obe strani sta z internacijami začeli istočasno konec aprila – ni ena stran reagirala na ukrepe druge. Največ internacij je bilo maja in junija, posamezni primeri pa so znani celo iz meseca avgusta.³¹ Številke, ki se navajajo za internacije, ki jih je povzročila avstrijsko-koroška stran, so med 200 in 300. Koroška deželna vlada je navedla, da je bilo junija brez kompenzacije zaprtih 300 Slovencev, trije pa še julija. Sekretariat za zunanje zadeve pa je v odgovoru jugoslovanskemu poslaniku na Dunaju Josipu vitezu Pogačniku navedel številko 207. Koroška deželna vlada je tako utemeljevala ta ukrep: „*V zvezi z boji na fronti je bilo treba veliko število Jugoslovancev internirati ali omejiti. Ta ukrep je bil sprejet po eni strani zaradi intenzivnega agitiranja številnih Jugoslovancev (med drugim so bili Nemci razoroženi), po drugi strani pa za zaščito zadevnih ljudi, proti katerim je bila usmerjena bridkost nemškega prebivalstva.*“³² Številke na slovenski strani so še bolj nenatančne. Ko je ministristvo za notranje zadeve centralne vlade v Beogradu vprašalo v Ljubljano, koliko je bilo aretiranih, je bilo iz Ljubljane sporočeno, da jih je bilo 292, od teh je bilo 260 pristojnih v coni A, 32 pa naj bi bilo avstrijskih državljanov.³³

Plebiscitni čas

Plebiscitna cona A je bila pod slovensko upravo, cona B pa se je opirala na že obstoječo koroško upravo. 16. julija 1920 je začela veljati senžermenska pogodba in 21. julija je svoje delo začela Mednarodna plebiscitna komisija: predsednik Anglež Capel Peck, Francoz grof Charles de Chambrun in Italijan princ Livio Borghese. Brez pravice do glasovanja pa sta bila člana še dr. Jovan Cvijić, ki ga je pozneje zamenjal Jovan Jovanović, in Avstrijec Peter-Pirkham.

Demarkacijska črta

Ena najbolj kontroverznih odločitev jugoslovanske uprave v volilnem območju A je bila skoraj hermetična zapora cone A, ki je izredno negativno vplivala na vzdušje na Koroškem. Mednarodna plebiscitna komisija, ki je bila ustanovljena marca 1920 in je na Koroško prispela konec julija, je odprtje prisilila, ker je 8. junija veleposlaniška konferenca v Parizu odločila, da je 1. avgusta potrebno odpreti razmejitveno črto in omogočiti prosto trgovino ter prevoz hrane in drugih izdelkov. Medtem ko je avstrijska vlada to takoj upoštevala in je ukrep jugoslovanske vlade uporabila v propagandne namene, je jugoslovanska stran temu nasprotovala. Po prihodu članov medzavezniške volilne komisije na Koroško so – predvsem Angleži – nenehno pritiskali na jugoslovanske delegate; Jovan Cvijić, predstavnik Kralje-

31 ÖStA, HHStA, NPA, a. š. 805, št. 6109.

32 ÖStA, HHStA, NPA, a. š. 805, št. 3536.

33 ARS, AS 61, Poverjeništvu za notranje zadeve, fascikel 34, št. 1864.

vine SHS v volilni komisiji, se je na sestanku v Beogradu z Brejcem dogovoril, da razmejitvene črte v nobenem primeru ne bi smeli odpirati.

Odprtje razmejitvene črte s strani Medzavezniške volilne komisije 6. avgusta 1920 je bil najhujši poraz jugoslovanske strani pred glasovanjem. Vrhovna oblast nad volilnim območjem je bila odvzeta slovenski deželni vladi, ko je začela delovati volilna komisija. Na zahtevo veleposlaniške konferenc je moral jugoslovanski delegat, tako kot avstrijski delegat v coni B, dobiti vsa pooblastila, potrebna za izdajo ukazov lokalnih civilnih in vojaških oblasti.

Zapora demarkacijske črte je imela resne posledice za prebivalce cone A. Prekinjene so bile prometne povezave – zlasti s Celovcem, ki je bil prometno križišče celotnega koroškega območja. Težave so bile s prodajo kmetijskih proizvodov, na drugi strani pa je bilo pomanjkanje industrijskih izdelkov. Gospodarske razmere kmetov so se vedno slabšale. Cona A je bila namreč v glavnem kmetijsko usmerjena. Pot do njihovega naravnega trga Celovec je bila zaprta. V nasprotju z Avstrijo je bila jugoslovanska država slabo industrializirana. Predvsem je bilo očitno pomanjkanje tekstilnih in usnjenih izdelkov, keramike in posode ter zdravil. V preteklosti so kmetje prodajali poljske izdelke v Celovcu in tam kupovali potrebne industrijske izdelke (Suppan, 2002, 106–107).

Razpoloženje med prebivalstvom volilne cone A se je konec leta 1919 za Kraljevino SHS vidno poslabšalo, in sicer iz naslednjih razlogov: uspešne nemške agitacije, predsodkov do Srbov, neredne oskrbe prebivalstva, prekinjene povezave s Celovcem, naraščajočih cen, pomanjkanja prometnih povezav, težav s prodajo kmetijskih izdelkov, pomanjkanja industrijskih izdelkov, neizpolnjenih obljube glede odškodnine in preveč prizanesljivega pristopa do nacionalnega nasprotnika.

S pomočjo dunajske vlade je koroška deželna vlada organizirala socialno podporo za ljudi v stiski, seveda najprej v coni B. Oskrbovali so prebivalstvo s sladkorjem, z moko, mlekom (kondenziranim), mastjo, s svečami, petrolejem in z drugimi potrebščinami. Še slabša je bila situacija v coni A, ker so bili kmetje odrezani od svojih trgov v Celovcu in Beljaku. Primanjkovalo je kmetijskih strojev, orodja, tekstilnih in usnjenih izdelkov, posode, vžigalic, pa tudi sladkorja, soli, zdravil, semen, petroleja in drugega. Zato se je deželni finančni direktorat odločil, da se vse potrebno nabavi in shrani v skladišča, da je na razpolago, ko se demarkacijska meja odpre „izključno z namenom, da se vpliva na glasovanje v prid avstrijski republiki na tem področju“. Dejansko je bilo tako, da ko se je demarkacijska meja avgusta 1920 odprla, je prebivalstvo cone A navalilo na trgovine, predvsem v Celovcu (Suppan, 1981, 204–207).

Propaganda

Koroška deželna vlada in izvršni deželni odbor (*Landesausschuss*) ter proviziorni deželni zbor so vse slabosti slovenske uprave zelo spretno propagandistično izkoristili, v slovenskem in nemškem jeziku. Avgusta 1919 je propagando prevzel deželni organ, t. i. „*Landes-Agitationsleitung*“, ki je deloval precej

tajno, saj ni nikoli javno nastopil, ker so najprej iskali možnost, kako se pride preko meje v cono A pod jugoslovansko upravo. Zato so nemški Korošci cono A razdelili v več predelov in vsak je dobil svojega agitatorja. Po preoblikovanju propagandne krovne organizacije marca 1920, ustanovljen je bil *Heimatdienst*, je propaganda postala vse močnejša. Poleg propagandnih zloženek „Kärntner Landsmannschaft“ in „Koroško Korošcem“ je bilo na nemško koroški strani pripravljenih 22 brošur in 150 zloženek, 50 letakov (lepljivih) in 13 reklamnih plakatov; naklade so bile izredno visoke, pri letakih celo do 250.000 (Wutte, 1943, 355).

Čeprav obstaja veliko literature o vojaških spopadih pa tudi o propagandi obeh strani, manjka, kot je izpostavil zgodovinar Ulfried Burz v svoji monografiji *Nationalsozialistische Bewegung in Kärnten*, še raziskava tega, kako in kdo vse je financiral nemško-avstrijsko propagando v plebiscitnem času. Kljub pomanjkanju virov pa so, tako piše Burz, nekateri aspekti financiranja razvidni. Že Martin Wutte je v svojem delu *Kärntens Freiheitskampf* opozoril na finančno podporo iz Nemčije, vendar podrobnosti ni navedel. Seveda pa so v plebiscitnem času tudi prikrivali dotoke denarja iz Nemčije, ker je bilo vprašanje na referendumu, ali hočejo ljudje pripadati Republiki Avstriji ali Kraljevini SHS. Dejansko je nemška vlada imela sklad „Nemška mejna donacija“ („Deutsche Grenzspende“), ki je prispevala 500.000 mark, „Deutscher Schutzbund“ pa 250.000 (okoli 1,3 milijonov kron). Vsa nemška društva skupaj, tudi društvo „Südmark“, so prispevala okoli 4,5 milijonov kron (Burz, 1998, 30–38; Wutte, 1943, 382–383).

Nemško koroška stran se je v svoji propagandi osredotočila na gospodarski položaj kmetov. Predvsem cona A je bila preplavljena s propagandnim gradivom, z letaki, s pamfleti in predstavniki prostovoljnih enot – „Heimwehra“ – so prihajali v cono A kljub zaprti demarkacijski črti. To niti ni bilo tako težavno, ker je na jugoslovanski strani primanjkovalo orožnikov, pa tudi koordinacija med različnimi službami ni bila optimalna. Velikokrat so na istem mestu stale patrolje orožnikov, finančne uprave in vojske, drugod pa ni bilo nikogar. Celo v delu, ki je bil priključen Kraljevini SHS brez referenduma, je bila povečana nemška propaganda.³⁴

Zanimivo je, da je avstrijsko-nemška propaganda takrat priznavala oba jezika in domovinsko pravico Slovencev. Avstrija je Slovincem na Koroškem obljubljala narodne pravice in manjšinsko zaščito. Tako je letak „*Koroški Slovenci – Kärntner Slowenen!*“ obljubljal: „Na Koroškem boste lahko kakor do sedaj v miru živeli svoj jezik in šolo obdržali.“ Drug primer je letak „*Slovenci smo!*“, ki je zavračal trditev slovenske strani, da bodo Slovenci izgubili jezik, vero, šolo, slovenske duhovnike in uradnike, če se bodo odločili za Avstrijo, ker določbe mirovne konference vse to garantirajo.³⁵

34 ARS, AS 60, Predsedništvo deželne vlade, št. 13887; Griesser-Pečar, 2010, 403.

35 Pleterski, 1970c, 236. Prim. Rahten, 2020b.

Nemško-avstrijska propaganda je uporabljala še vrsto drugih gesel. Strašila je pred davki in uničenjem premoženja, pred srbskim jezikom, ki da bo prevladoval, pred vojsko, pred vojaško obveznostjo in služenjem vojaškega roka v Makedoniji, pred pravoslavno cerkvijo itd. Poudarjala je tudi razne negativne dogodke v Jugoslaviji, npr. žrtve na Zaloški cesti v Ljubljani. Poudarjala je tudi, kako je plebiscitna komisija ovrгла vrsto jugoslovanskih ukrepov, v prvi vrsti zaprtje demarkacijske meje, umik jugoslovanske vojske npr. iz Celovca, odpravo sekvestra itd.

Volilna pravica

V skladu s točko 50 mirovne pogodbe je imel volilno pravico vsak, ki je bil 1. januarja 1919 star dvajset let in je bil rojen v plebiscitni coni ali pa je imel 1. januarja 1912 tam stalno prebivališče. Kot kraj prebivališča pa se je štel tisti kraj, na katerem je volivec živel šest mesecev brez prekinitve. To pa seveda ni veljalo, če je nekdo domači kraj moral zapustiti, npr. zaradi vojne ali zaradi služenja vojaškega roka (Almond & Lutz, 1935, 50). Volilno pravico pa so imeli tudi tisti, ki so zapustili območje po 1. januarju 1919 in od takrat naprej živeli v drugih krajih Nemške Avstrije ali so se celo preselili v tujino. Ugotovitev stalnega prebivališča je bila pogosto zelo otežkočena (Tomšič, 1935, 401–402; Grafenauer, Ude & Veselko, 1946, 455–456). Vsekakor je bilo opazno, da je nemško-koroška stran skrbela za to, da je veliko tistih, ki so po 1. januarju 1919 cono A zapustili, prišli nazaj na glasovanje. Tudi to bi moralo biti predmet temeljite neodvisne raziskave, ki bi sicer morala imeti dostop do vseh dokumentov tudi v celovškem pokrajinskem arhivu.

SKLEP

Na plebiscitu 10. oktobra 1920 Slovenci na Koroškem niso dobili pričakovane večine za priključitev ozemlja k Kraljevini SHS. Vzrok za to je potrebno iskati tudi na slovenski strani, ker so bile zahteve slovenske Narodne vlade povsem nerealistične. Razmere na Koroškem so bile po razpadu habsburške monarhije zelo napete. Koroški deželni odbor je na predzadnji seji razglasil Koroško za nedeljivo, na Dunaju je bila 12. novembra razglašena Republika Nemška Avstrija in začasni deželni zbor je sprejel sklep, da je Koroška enakopravna provinca te države. Vojaško pa je bila po razpadu monarhije dežela še zelo šibka. Po preobratu so se tako v Ljubljani kot v Celovcu razprave osredotočale na vprašanje južnoslovanske zasedbe Koroške, zlasti mesta Celovec. Medtem ko so bili Slovenci in Nemci na Koroškem prepričani, da bodo južnoslovanske čete zasedle področje že v nekaj dneh, so slovenski politiki v Ljubljani imeli številne pomisleke. Oklevali so toliko časa, dokler se na Koroškem razmere niso spremenile in so nemški Korošci prišli do prepričanja, da Slovenci nimajo zadostne podpore pri Srbih in pri drugih silah antante.

Takoj po koncu vojne, ko se je Koroška čutila ogrožena od italijanske in jugoslovanske strani, bi bilo torej mogoče doseči dogovor s koroško deželno vlado o priključitvi koroškega območja južno od Drave k novi južnoslovanski državi, slovenska vlada je bila tista, ki je odločno zavrnila demarkacijsko črto oz. mejo na Dravi. To bi bil tudi neke vrste precedens na mirovni konferenci. Po razpadu habsburške monarhije se Narodna vlada ni potrudila, da bi prišlo do dogovora o vprašanju Južne Koroške s koroško deželno vlado ali Državnim uradom za zunanje zadeve na Dunaju. Pogajanja med Ljubljano, Celovcem, Gradcem in Dunajem so bila brezuspešna. Slovenska vlada je zamudila pravi trenutek, ko je bilo še marsikaj mogoče. Vladalo je prepričanje, da bodo Slovenci na mirovni konferenci dobili to, kar bodo zahtevali. Medtem ko je koroški začasni deželni zbor v ustavi predvideval samoodločbo narodov, kar je veljalo tudi za Slovence na Koroškem, ki naj bi o svoji pripadnosti odločali na plebiscitu, je slovenska vlada plebiscitu nasprotovala in ga je skušala preprečiti. Na ameriško delegacijo, ki je sicer prišla v Pariz z namenom, da se zavzame za mejo na Dravi, je pomembno vplivala t. i. Milesova misija, ki je večino časa prebila na nemško-avstrijski strani Koroške, prišla pa je do zaključka, da se Celovška kotlina iz zemljepisnih in gospodarskih razlogov naj ne deli. Na mirovni konferenci je obveljala Wilsonova doktrina o samoodločbi narodov.

Razpoloženje med prebivalstvom volilne cone A se je konec leta 1919 za Kraljevino SHS vidno poslabšalo. Predvsem je to bil tudi rezultat zaprtja demarkacijske meje, ki se je odprla šele na pritisk medzavezniške volilne komisije avgusta 1920. Nemško-koroška stran, ki jo je najprej vodil deželni organ potem pa je bil marca 1920 za to ustanovljen *Heimatsdienst*, je z načrtno propagando med prebivalstvom, tajno tudi preko demarkacijske meje, zelo spretno izpostavljala slabosti slovenske uprave, npr. neredno oskrbo prebivalstva, pomanjkanje prometnih povezav (predvsem prekinjeno zvezo s Celovcem), težave s prodajo kmetijskih pridelkov, pomanjkanje industrijskih izdelkov, naraščajoče cene ... Pri tem je bila še posebej močna agitacija proti Srbom. Očitno so finančna sredstva za to propagandno akcijo prihajala tudi iz Nemčije. Rezultat plebiscita je potem pokazal, da je območje južno od Drave votiralo za Kraljevino SHS, kar pa seveda ni bilo več odločujoče.

CARINTHIAN REGIONAL GOVERNMENT AND CARINTHIAN
POLITICAL PARTIES – AN ATTEMPT TO CONTRIBUTE TO
UNDERSTANDING THE SITUATION IN CARINTHIA
BEFORE THE PLEBISCIT

Tamara GRIESSER-PEČAR

Study Centre for National Reconciliation, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: tamara.griesser@gmx.at

SUMMARY

After the dissolution of the Habsburg monarchy, the situation in Carinthia was very tense. Representatives of the Slovenians, represented by the National Council for Carinthia, were not invited to the joint consultation of the Carinthian parties following the key of the 1911 national elections. However, an executive committee was elected to prepare the constitution of the Provisional Regional Assembly, which met for the first time on 11 November. It elected a provincial committee and a provisional provincial government, adopted a provisional constitution providing for the self-determination of peoples, which was also to apply to Slovenians, and issued a declaration that Carinthia was a province of German Austria. The National Government set up a Slovenian Commissariat in Klagenfurt. As the German-Croatian authorities wanted to avoid an armed confrontation with the troops of the emerging SHS-state, a delegation from Carinthia came to Ljubljana and proposed that a neutral zone be established under the administration of a joint commission by both sides, pending the final decision of the Peace Conference. The national government refused. It was then possible to reach an agreement with the Carinthian regional government on the border on the river Drava, or at least on the demarcation line, which would have influenced the decision in Paris. Negotiations between Ljubljana, Klagenfurt, Graz and Vienna were fruitless. Then it came to clashes between Slovenian and Carinthian troops. The so-called Miles Commission, which stayed mainly in the German-Austrian part of Carinthia, opposed the division of the Klagenfurt Basin because of economic and geographical grounds, which influenced the American peace delegation. While the Austro-Croatian side advocated a plebiscite, the Slovenian side tried to prevent it. The Peace Conference decided that a plebiscite would be held in Carinthia – first in Zone A under Slovene administration and then, if the Slovenes decide for the SHS-Kingdom, in Zone B under the existing Carinthian administration. The mood in the population of electoral zone A had visibly worsened for the Kingdom of SHS by the end of 1919 for the following reasons: prejudice against the Serbs, irregular supplies to the population, cut-off connection with Klagenfurt, rising prices, lack of transport links, problems with the sale of agricultural products, shortage of industrial products, unfulfilled promises of compensation. The Carinthian authorities made clever propaganda use of all this, organizing social support and flooding Zone A with propaganda

material, despite the closure of the demarcation line by August 1920. First, they established a special propaganda office, and then in March 1920 the Heimatdienst was organized. They also made sure that those who had left Zone A, come back to vote. At the Carinthian plebiscite that was held on 10 October 1920 in the Zone A, on the territory predominately settled by Slovenian, the majority voted in favor of belonging to the newly established Republic of Austria.

Keywords: Republic German Austria, Carinthian Provisional Provincial Assembly, Arthur Lemisch, negotiations in Graz, Miles mission, Lambert Ehrlich, propaganda, plebiscite

VIRI IN LITERATURA

- Almond, N. & R. H. Lutz (1935):** The Treaty of St. Germain. A Documentary History of its Territorial and Political Clauses. With a Survey of the Documents of the Supreme Council of the Paris Peace Conference. Stanford, Stanford University Press.
- Andrejka, V. (1928):** Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes. V: Mal, J. (ur.): Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana, Leonova družba, 269–295.
- ARS, AS 58** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), Narodni svet za Slovenijo, 1917–1919 (AS 58).
- ARS, AS 60** – ARS, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo, 1918–1924 (AS 60).
- ARS, AS 61** – ARS, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Oddelek za notranje zadeve, 1919–1924 (AS 61).
- ARS, AS 1164** – ARS, Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, 1809–2001 (AS 1164).
- Bajc, G. & J. Osojnik (2019):** Odnos Velike Britanije do Avstro-Ogrske leta 1918 in dogajanja na Koroškem po koncu prve svetovne vojne. *Studia Historica Slovenica*, 19, 2, 467–491.
- Barker, T. M. (1960):** The Slovenes of Carinthia: A National Minority Problem. New York, Washington, League of CSA.
- Beer, S. (2002):** Sherman Miles – vor und nach Kärnten 1919. Anmerkungen zu einer hauptsächlich nachrichtendienstlichen Karriere in der US-Armee. V: Valentin, H., Haiden, S. & B. Maier (ur.): Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung: Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt, Heyn, cop., 309–317.
- Brejc, J. (1928):** Od prevrata do ustave. V: Mal, J. (ur.): Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana, Leonova družba, 160–214.
- Burz, U. (1998):** Die nationalistische Bewegung in Kärnten (1918–1933). Vom Deutschnationalismus zum Führerprinzip. Klagenfurt, Verlag des Kärntner Landesarchivs.
- Burz, U. (2002):** Historiographische Bruchlinien zwischen Wien und Kärnten – Dokumente zur ‚Abwehrkampf‘ These. V: Valentin, H., Haiden, S. & B. Maier (ur.): Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung: Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt, Heyn, cop., 113–149.
- Coolidge, H. J. & R. H. Lord (1932):** Archibald Cary Coolidge: Life and Letters. Boston, Houghton Mifflin Company.
- Ehrlich, L. (1919):** La Carinthie. Paris.
- Ehrlich, L. (1921):** Pariška mirovna konferenca. V: Koledar Družbe Sv. Mohorja za navadno leto 1922. Prevalje, Družba Sv. Mohorja na Prevaljah, 356–364.

- Fräss-Ehrfeld, C. (1975):** Die Berichte der Miles-Mission bezüglich der endgültigen Grenze in Kärnten. *Carinthia I*, 165, 255–266.
- Fräss-Ehrfeld, C. (1981):** Die alliierte Kontrolle der Verwaltung in den Kärntner Abstimmungszonen. V: Rumpler, H. (ur.): Kärntens Volksabstimmung 1920: Wissenschaftliche Kontroversen und historisch-politische Diskussionen anlässlich des internationalen Symposions Klagenfurt 1980. Klagenfurt, Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft m.b.H., 158–177.
- Fräss-Ehrfeld, C. (1986):** Die Rolle der USA in der Kärntner Frage 1918–1920. *Carinthia I*, 176, 61–72.
- Fräss-Ehrfeld, C. (2019):** Die Grenzfindung in Kärnten 1918 bis 1920 aus österreichischer Sicht. V: Hafner, G. et al.: Grenzen: Trennung und Verbindung 1918–1920 / Meje: ločujejo in povezujejo 1918–1920. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj, Hermagoras/Mohorjeva, 91–100.
- Freie Stimmen.** Klagenfurt, 1881–1938.
- Geiger, C. M. (2001):** Die Berichte der Coolidge Mission im Jahr 1919. Klagenfurt, Verlag des Kärntner Landesarchivs.
- Grafenauer, B., Ude, L. & M. Veselko (ur.) (1946):** Koroški zbornik. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Griesser-Pečar, Tamara (2009):** Politično življenje v Celovcu 1914–1918, s posebnim poudarkom na delovanju Slovencev. *Studia Historica Slovenica*, 9, 2–3, 439–467.
- Griesser-Pečar, T. (2010):** Die Stellung der slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten 1918–1920. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj, Hermagoras/Mohorjeva.
- Kärntner Tagblatt.** Klagenfurt, 1893–1938.
- Kromer, C. (1970):** Die Vereinigten Staaten von Amerika und die Frage Kärnten 1918–1920. Klagenfurt, Geschichtsverein für Kärnten.
- Kuhar, A. (1956):** Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev. V: Zbornik – koledar Svobodne Slovenije, 8. Buenos Aires, Svobodna Slovenija, 47–79.
- Lavrič, A. (1923):** Koroški spomini (tipkopis).
Mir. Celovec, 1882–1920.
- Osojnik, J., Bajc, G. & M. Matjašič Friš (2020):** Koroška leta 1919 in ozadje sprejetja odločitve o plebiscitu – britanski pogled in reakcije v slovenskem tisku. *Studia Historica Slovenica*, 20, 2, 525–563.
- ÖstA, HHStA, NPA – Österreichisches Staatsarchiv (ÖstA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Neues Politisches Archiv (NPA).**
- Perovšek, J. (2019a):** Narodni svet in slovenska samoodločba leta 1918. *Studia Historica Slovenica*, 19, 2, 333–367.
- Perovšek, J. (2019b):** Nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 in njen narodnozgodovinski pomen. *Studia Historica Slovenica*, 19, 2, 369–398.
- Perovšek, J. (2020):** Politični položaj na Slovenskem leta 1919. *Studia Historica Slovenica*, 20, 2, 359–394.

- Peter-Pirkham, A. (1960):** Meine außenpolitische Tätigkeit im Kampfe um Kärnten. *Carinthia I*, 150, 582–602.
- Pleterski, J. (1970a):** Slovenska Koroška pred 1. svetovno vojno. V: Pleterski, J., Ude, L. & T. Zorn (ur.): *Koroški plebiscit: razprave in članki*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Pleterski, J. (1970b):** Koroški Slovenci med 1. svetovno vojno. V: Pleterski, J., Ude, L. & T. Zorn (ur.): *Koroški plebiscit: razprave in članki*. Ljubljana, Slovenska matica.
- Pleterski, Janko (1970c):** O prvinah in o značaju plebiscitne odločitve. V: Pleterski, J., Ude, L. & T. Zorn (ur.): *Koroški plebiscit: razprave in članki*. Ljubljana, Slovenska matica, 215–266.
- Pleterski, J. (1980):** Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten. Celovec, Slovenski znanstveni inštitut/Slovenisches wissenschaftliches Institut.
- Prepeluh, A. (1938):** Pripombe k naši prevratni dobi: z zemljevidoma Koroške in Primorja ter s sliko A. Prepeluha. Ljubljana, Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl.
- Rahten, A. (2018):** Diplomatska prizadevanja Ivana Žolgerja za Slovensko Štajersko in Prekmurje. *Studia Historica Slovenica*, 18, 2, 489–528.
- Rahten, A. (2019):** „Šampanjec v Gradcu in nemške demivierges“ – ocena delovanja podpolkovnika Shermana Mileša na Štajerskem leta 1919. *Studia Historica Slovenica*, 19, 3, 781–813.
- Rahten, A. (2020a):** Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita. Celje, Celovec, Gorica, Celje, Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba.
- Rahten, A. (2020b):** Koroška po plebiscitu. Revanšizem, revizionizem in pregoni v poblebiscitnih mesecih. *Studia Historica Slovenica*, 20, 2, 565–595.
- Sejni zapisniki/1** – Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 1. del: Od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Ribnikar, P. (ur.). Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Slovenec.** Ljubljana, 1873–1945.
- Suppan, Arnold (1981):** Der Stellenwert des kärntnerisch-slovenischen Grenzkonflikts für die Wiener Regierung 1918–1920. V: Rumpler, H. (ur.): *Kärntens Volksabstimmung 1920: Wissenschaftliche Kontroversen und historisch-politische Diskussionen anlässlich des internationalen Symposiums Klagenfurt 1980*. Klagenfurt, Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft m.b.H., 178–214.
- Suppan, A. (2002):** Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die neuere internationale Historiographie. V: Valentin, H., Haiden, S. & B. Maier (ur.): *Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung: Leistungen, Defizite, Perspektiven*. Klagenfurt, Heyn, cop, 91–111.

- Tomšič, I. (1935):** Nekaj pogledov na pravno organizacijo plebiscita na Koroškem dne 10. oktobra 1920. Ljubljana, Slovenski pravnik.
- Ude, L. (1970):** Deklaracijsko gibanje pri Slovencih. Zgodovinski časopis, 24, 3–4, 191–207.
- Veiter, T. (1981):** Die Kärntner Volksabstimmung im europäischen und internationalen Vergleich. V: Rumpler, H. (ur.): Kärntens Volksabstimmung 1920: Wissenschaftliche Kontroversen und historisch-politische Diskussionen anlässlich des internationalen Symposions Klagenfurt 1980. Klagenfurt, Kärntner Druck-und Verlagsgesellschaft m.b.H., 347–381.
- Vrečar, M. (2002):** Uvodna razprava. Acta ecclesiastica Slovenica, 24, 19–52.
- Wadl, W. (2002):** Die Quellenlage zur Kärntner Frage im Kärntner Landesarchiv. V: Valentin, H., Haiden, S. & B. Maier (ur.): Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung: Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt, Heyn, cop., 79–88.
- Wutte, M. (1943):** Kärntens Freiheitskampf. Weimar, H. Böhlau Nachfolger.